

NE CSÜGGEDJÜNK!

POLITIKAI RÖPIRAT.

ÍRTA

SZENT-IMREI ELEK.

KASSA, 1881

„PANNÓNIA” KÖNYVNYOMDA- ÉS KIADÓ-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

E l ő s z ó .

Századunk legutóbbi négy évtizede a világtörténelemnek egyik legnevezetesebb korszakát képezi. – A múlt század végével Amerikában és Franciaországban a népfenség érdekében vívott harcok eredménye csakis a legutóbbi évtizedekben kezd nagyobb mérvben jelentkezni. Az ó-világi szervezetű feudális aristokratikus államok földünk színéről egyenkint letűnnek, helyt adván a demokratikus alapokon nyugvó népképviselési államformáknak.

Az egyes államokban még mindig különféle kormányformákat szemlélünk. Láttunk államfőket ó-világi elnevezéssel és középkori szertartásokkal uralkodókká felavatni, láttunk az államok élén diplomatákat, kik az emberi tulajdonok legjelesebbjeivel bírván, nagy államférfiaknak neveztetnek. De ha korunk utolsó évtizedeinek eseményeit figyelmesen szemléljük, meggyőződhetünk a felől, hogy ezen az ó-világból örökségkép átvett címek és elnevezések külső formáknál egyébként mai nap nem tekinthetők; mert hatalommal és erővel csak akkor és addig rendelkeznek, míg a népek óhajával s törekvéseivel magukat ellentétbe nem helyezik, míg a közvélemény szavának kifejezői.

A népfenség a legtöbb államokban s népeknél napjainkban még csak negatív alakban képes magát érvényesíteni, önkormányzatra és önrendelkezésre még kevés

nép érett, de akaratával, óhajával, vágyaival ellentétben álló kormányt és kormányzatot nyakáról lerázni minden nagyobb tömegben lakó nép képes, minek folytán a hódítás és uralkodás kezdi varázserejét elveszíteni. Az egymástól való félelem és az elsőségért való versengés a föld népeinek legnagyobb részét fegyverben tartja, az újabb felfedezések pedig az öldöklő-szereket a tökély legmagasabb fokára emelik, és ennek dacára, vagy talán épen azért a háborúk megszüntetésének lehetőségéhez talán soha közelebb nem álltunk.

A természettudományok és a felfedezések előhal adása egész társadalmi rendszerünket új alapra helyezi, – a gőz és villany nivelláló hatalma ellenállhatlan. A műveltség és kultúrának fejletlen vad népek által történt lerontását megsemmisítését (miként ezt az ó korban több ízben tapasztaltuk) napjainkban a kommunizmus és nihilizmus folytatják. A tudományos előhaladás a real irányban oly óriási lépéseket tesz, hogy az annak alapján létrejött nemzetgazdászati új iskola nemcsak egész társadalmi életünket átalakítani és felforgatta, de minduntalan a legkülönbözőbb új kérdések felmerülését eredményezi, melyeknek nemcsak megoldása, de megértése is nehézségekkel jár. Ily körülmények között egy értekezés, mely az utóbbi négy évtizedet ismerteti, hasznossá és érdekessé válhat.

Hat éve már, hogy az országházból hazatérve, csendes magányomban az események fejlődésének nyugodt észlelője és szemlélője lehettem. – Észleleteimet és a törtétekből levont következtetéseimet bátorkodom a t. olvasóközönségnek becses figyelmébe ajánlani.

Szerző.

A mindenség alkotásának tökéletességét leginkább bizonyítja a viszonylagosság (relativitás) végtelensége; egy és ugyanazon tárgy, egyén, történet, különböző szempontból ítélve, különböző álláspontból szemlélve, egészen különbözővé válik. Szép és rút, magasztos és nevetséges, mind oly fogalmak, melyek időszakonként a legellentétebb változásoknak vannak alávetve. Az emberi gőg, a kiskorúság jelképe, az isten képére való kizárólagos teremtés képzelme is ennek szüleménye.

Az önismeret és a tárgyilagos Ítéelő tehetség már egy magasabb fokú fejlettségnek eredménye, de ezzel egyidejűleg jön a vágy és elégedetlenség – ugyanazért a boldogság és megelégedés az egyszerűséggel és együgyűséggel a legtöbb esetben karöltve jár. E körülményben leli magyarázatát a gyermekkor könnyen megszereshető boldogsága: ugyanennek róható fel, hogy gyermek- és ifjúkorunk eseményeire a legtöbb esetben kellemesen emlékszünk vissza.

Iskolás éveim nagy részét nevelők vezetése alatt honn végzem faluhelyen; vidékünk fővárosában csakis pár évet töltöttem. Szülőim nyílt háztartása, társadalmi állása és összeköttetései bő alkalmat nyújtanak azon kör viszonyainak és embereinek megfigyelésére.

Habár gyermekéveim ezen boldog időszakára (a nevelés és oktatás tapasztalt szigora daczára) kegyeletos érzelemmel tekintek vissza, – mint igazságszerető embernek be kell vallanom, hogy akkori politikai, társadalmi és közgazdasági viszonyaink – a mai kor szemüvegén tekintve – iszonyú képet tárnak elénk. Midőn a mai elégedetlen hazafiság korunk félszégeit ostorozva, közigazgatásunkat ázsiaiainak, politikai életünket korrumpálnak, közlekedésünket hiányosnak, népünk műveltségi fokát alant állónak hirdeti, – gyermekéveim emlékei önkéntelenül tárulnak szemem elé. Még én láttam úri széket, – ismertem kegyetlen földes urakat, kapzsi

szomszéd birtoktársakat, élethoszigan porlekedő, a kölcsönös gyűlöletet nemzedékeken keresztül megtartó osztályos atyafiakat, – láttam jobbágyokkal műveltetett kis és nagy birtokokat, láttam tagosítási gyűléseket, – utaztam megyei és országúton a két állomásnyira fekvő vidéki fővárosba váltott forsponttal hajnalban indulva és este lámpásos ember vezetése mellett érkezve, – láttam 300 nemes embert restauráció előtt három napig dorbézolni saját házuknál, – láttam erkölcs emelő korteskedési manővereket és virtuozitást egymás kijátszása és rászedése dolgában.

Ismertem korlátlan hatalmú, szenvedélyből olvasatlanul botozó szolgabirákat, – saját birtokaikon közmunka-erővel kastélyt építtető Nyúzó Pálokat. Emlékszem az úri, polgári, katonai, egyházi egyének akkori műveltségi niveaujára, – és láttam emberölésekkel végződő mezítlábos búcsújárásokat.

De bármily szomorú képet mutasson akkori társadalmi helyzetünk ezen ensemble-ja, el nem tagadható igazság marad, hogy nemcsak a törvényes előjogokkal bíró, de általában bármely osztályhoz tartozó honpolgárok között, sokkal több elégedett és boldog ember volt, mint napjainkban: az ínség, nyomor és nélkülözés pedig sokkal szűkebb körre szorítkozott. Ez eltagadhatlan tényállás emléke a polgárosodásban előhaladott mai viszonyok megbírálásánál vívmányainak értékét nem kis mértékben devalválja. E körülménynek róható fel, hogy még mai nap is hallunk a régi csendes boldog állapotok után visszavágyó óhajokat hangoztatni. A jámbor sohajtozók alig sejtik, hogy óhajuk teljesevése természeti törvénybe ütközik és ennek folytán lehetetlenség.

Múltunk ezen időszakával bővebben foglalkozni nem akarok, mert félek, hogy a történeteket a jelen kor szemüvegén tekintve, elfogult és ennek folytán igaztalan lennék. Nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy a társadalom minden osztályában jel s tulajdonokkal felruházott nemes alakokat, erényekben bővelkedő igaz magyar zamatú (mai nap már nem is található) tipikus egyéniségeket ismerni szerencsés valék.

Gyermekéveim befejezésével, zsenge ifjúi korom beálltával viradt hazánkra azon korszak, melyre honfiaink századok múlva is büszkén tekinthetnek vissza, mely nemzetünket a biztos elvesztéstől megőrizte, és jövő fenmaradásunkat lehetővé tette. A történetírók

feladata híven és elfogulatlanul írni meg e magasztos kor eseményeit; – én e helyen csakis életem történetére vonatkozó élményeit fogom feljegyezni.

Úgy az egyes egyének, mint egész államok nagy mérvben alá vannak vetve a külbefolyások hatásának. Táplálék, levegő, éghajlati változások, szabálytalan időjárás, elemi csapások és természeti tűnemények az emberek gondolkozásmódjára, cselekményeire döntő, befolyást képesek gyakorolni; a járványszerűleg jelentkező miazmatikus fertőzés nemcsak a testi, de a szellemi szerveket is megtámadja.- Meggyőződésem szerint ily járványos ragály leptem meg a kedélyeket 1848-ban; ennek befolyása teremtette a lángészt, valamint az önzést és félelmet nem ismerő, világra szóló hősokeket, a névtelen félisteneket.

Életünk tizenhatodik évében a külbefolyások befogadására fogékonyabbak vagyunk. Exaltáltabb, rajongóbb szabadságharczost és osztrák-gyűlölőt alig képzelek, mint én e korban voltam. Szabadságharczunk első emberének minden szavát, hírlapjának minden sorát könyv nélkül betanultam, és midőn mint önkénytes a vidékünkön vívott ütközetben részt vettem, még nemzetőrségünk futásában is stratégiai manővert véltem szemlélni, annyira [lehetetlennek tartottam, hogy magyar sereg a világ bármely hadserege által megverhető s legyőzhető lehetne. A váradi püspöki táborban Bemnek egy keresztül utazó futára fanatikus ostentációval mesélte nekünk, hogy egy ütközet alkalmával saját szemével látta, mint fúrta át mellét a lengyel hősnak egy tizenkét fontos ágyúgolyó, de azért a következő perczben már éppen folytatta rendelkezéseit; és ezt nemcsak én, de többen szorul szóra elhittük.

Királyhágóntuli bérezés hazánk egykori Nimródja, az országosan ismert U j f a l v y vadász-élményeinek leírásánál gyönyörűen fejt meg lélektanilag a vadászok és tengerészek jóhiszemű fillentéseit; ugyanazon okok hatványozott működése exaltait tulfeszült pillanatokban képessé tehetnek a legbadarabb képtelenség elhívésére és jóhiszemű tovább adására.

Ifjú rajongó lelkesedésem szabadságharcaink dicső korszakát nemcsak ma, 32 évi távolból, de közvetlen annak lefolyása után is egy álomszerű, kedves, mámoros érzést keltő ködfátyolképnek tünteté elő, hasonlónak az ezeregyéji mesék egyikéhez, melyben semmi

sem volt lehetetlen. A legképtelenebb hírek (sürgönyözés nélkül) villámgyorsasággal terjedtek és gyakran be is teljesedtek. Midőn ma egész múltam lefolyt időszakára visszatekintek, mint egy szebb, nemesebb korban hívő optimista, vigaszt és reményt leginkább ezen korban észlelt tapasztalataimból meríték: ekkor láttam a különben önzésében hitvány főreggő törpült emberi állatot önzetlen nagylelkű, dicső hőssé emelkedve, magasabb hivatás betöltésére képességgel bírónak és ennek folytán egy szebb jövőre érdemesnek.

Korom zsenesége és az apai hatalom meg nem engedek, hogy az egész hadjáratot fegyverrel kezemben végig harcsozlam, – azonban a tábori élet kellemes és kellemetlen részét több ízben megízlelem. Feljegyzésre méltó eseményeknek csakis szabadságharcunk vége felé voltam szemtanúja. 1849. augusztus elején egy alezredes nagybátyámmal egyik felosztatott táborból Debreczen és Nagyvárad közt fekvő birtokára vonultunk. Itt hallgattuk a szerencsétlen debreczeni ütközést ágyúzását, mely alkonyatig tartott. Alig sötétedett be, megérkezett Korponay ezredes táborának tisztikarával és egy kövér kormánybiztossal, kinek nagy ujján óriási brilliantos gyűrű ragyogott. Hogy a tisztikarról egyebet ne említsék, a kövér, nevetségessé vált kormánybiztos az első vak lármára kétségbeesve rimánkodott, hogy értékes gyűrűjét, mellet mindennek felett féltett, elrejtthesse.

Késő éjjel érkezett Nagy Sándor tisztikarával; valamenynyien levert kedélylyel, ünnepélyes szomorú hangulatban. Korán reggel az ebédülő nagy asztalánál együtt kávéztunk: a vezér a házi asszony jobbán ült s mi e kettős praesidium alatt szótlánul ittuk a kávé.

Görgeynek egy alezredese jelen volt a reggelinél. E víg kedélyű egyéniség volt folyvást a szóvivő s igyekezett erősen kapacitálni a tisztikart a hadviselés tovább folytatásának feleslegessége iránt, biztosítván az illetőket, hogy önkéntes fegyverletétel esetén Konstantin nagyherceg, a leendő magyar király, a negyvennyolcadiki törvényekre az esküt leteendi és a honvédtisztikar minden egyes tagja, ha szolgálni kivan, egy rangfokozattal feljebb a hadseregnél maradhat. Nagy Sándor nyugodtan szivarozva hallgatta egy ideig az elbeszélést, egyszer csak szóló

felé fordulva, bár csendes hanglejtéssel, de többünk által hallhatóan következő szavakat mondta: „Bis jetzt habe ich geglaubt, dass Du nur ein Esel bist, jetzt sehe ich, dass Du auch ein Spitzbub bist”; ezen teljes nyugodtsággal vontatva elmondott néhány szó után egykedvűleg folytatta kávéjának szörpölését.

Az alezredes elsápadva, harapott ajkába, és pár percz múlva szótlánul távozott. Később Nagy Sándor nagybátyámhoz így szólt: „Biztos tudomásom van róla, hogy Görgey a fegyvert leteendi: maradjanak honn és ne kövessék táboromat.” Az oroszok barbarizmusától irtózó nagynénémnek pedig azt a tanácsot adá, hogy ha házát a kirablástól megkíméltetni akarja, az elsőnek érkező főtisztet hívja meg szállásra magához. Néném a tanácsot megfogadta és ennek köszönhette házának megkímélését, – mi pedig élvezhetük az orosz vezérek és főtisztek társaságát. E látogatásokból pár érdekes jelenetet elmondani megkísérlek.

Paskievics és Rüdiger távozása után hat lótól vontatott dupla rugókon nyugvó masszív zárt kocsiban érkezett egy hét láb magas, és legalább három mázsa súlyú K o b j e t k o v nevű generális. A kocsi úgy megtelt gazdájával, hogy mellette egy más halandónak helye alig maradt volna. Ez embert érkezése alkalmival a hideg rázta, a rettentő külsejű Góliáth alig bírt lábán állni s rendkívül félt, hogy megmérgezik vagy megölik. Ajtaját folyvást két katona őrizte töltött fegyverrel; az ételt csak úgy fogadta el, ha néném elébb megízlelte. Ez ember pár napot időzött nálunk. Érkezése utáni napon engem kész lett volna fiának fogadni és mint főhadnagyt magával vinni.

Egy délután, a mint a tábornokkal oszonnánál ülénk, a cselédek egyike a szobába rohanva, heves taglejtések kíséretében panaszolá a kertbe betörő muszkák garázdálkodását. A tábornok megértette a panaszt a taglejtésből, és néném ellenzése daczára kirohant a kertbe (általunk kísértetve) hajadon fővel, csak az elmaradhatlan kancsukát vitte fegyverül magával. Ekkor aztán egy nem mindennapi látvány szemtanúi” levénk: a bőven megtermett gyümölcsfákra felmászott muszkák t i s z t e k voltak, két hadnagy és egy kapitány, kit a vezérőrnagy felismert és általunk nem értett parancsszavakkal a fáról lekomandírozott, ekkor következett a ki-

hallgatás s a kapitány boszús tekintettel szótlánul várta az ítéletet mit Kobjetkov rögtön végre is hajtott, – állt pedig a büntetés hat kancsuka-ütesből a vállon keresztül jobbra és balról. A kapitány mozdulatlanul állta a büntetést, csupán fogcsikorgatással áruván el fájdalmát. Bátyám és néném mindent elkövettek a szerencsétlen tisztek megmentésére, mitsem használt, a tábornok azt se engedte, hogy tisztességesen az ajtón távozzanak: ugyanazon garád-résen (egy szűk lyuk) kellett visszabújniuk, melyen jöttek.

Másnap pár ezer kétkerekű muníciós szekér érkezett. A parancsnok egy őrnagy volt, ki velünk vacsorált és ennek végeztével bizalmas pillantást vetve a család tagjaira, kérte a cselédek eltávolítását és az ajtók bezárását. Mindnyájan kíváncsisággal vártuk az őrnagy előadását. Németül beszélt. Előre bocsátá, hogy külsőnk után ítélve, bennünket jó hazafiaknak tart; ő lengyel, húsz éve hordja szívében hazájának gyilkosa, törvényes fensősége ellen a gyűlöletet: – szerinte eljött a boszúállás ideje, s könyezve biztosított bennünket ügyünk diadaláról, a mennyiben ő és társai nem kis számmal összeesküdtek és a legközelebbi összecsapásnál le galább tízezeren fognak a magyar sereghez átmenni. Örömtől sugárzó arcczal búcsúzott tőlünk a magyar táborban leendő viszontlátásra, – s mi elfojtott lélekzettel lestük-vártuk az első összecsapást jelző ágyúlövések hangját. E helyett 13-án este már a f e g y v e r l e t t e l kétségbe ejtő cselekményéről értesítették.

Az orosz hadsereg és főtisztek nagy részét látni szerencsém volt. A tisztek szívesen fraternizáltak velünk, haragot és lenézést mutatván az osztrák sereg, különösen a zvancigóreknek gúnyolt tisztek iránt.

A legszebb reményeknek, jogosult aspirációknak és világ felszabadító ábrándoknak véget vető fegyverletétel után, az üldözések rettenetes napjaiban a hontalanná vált ós nem emigrált hazafiakkal hónapokig bújdosánk, s borba ölve bánatunkat, a hegyaljai pinczék mélyében sokszor a zsandárok lábai alatt daloltuk kedvenc szabadságdalainkat.

A hazánkra nézve szomorúan kezdődő ötvenes években az általánosan nyilvánuló hazafias érzelm daczára, mely a németséggel azonosított kultúra befogadására, a régi szokások és sajátságok el-

hagyására gátlóig hatott. – úgy külsőleg mint belsőleg sajátos vegyi átalakuláson ment keresztül egész társadalmunk.

Az elveszett úrbér, az életbe léptetett általános megadóztatás, az ország termékenyebb rónáin kiépített pár vasútvonal, a szélesebb körben terjeszkedő posta- és távírda közlekedés, a villany és gőz alkalmazása okszerűbb gazdaság vitelére kényszeríté gazdáinkat: a közigazgatás és törvénykezésnek demokratikus, modern alapon nyugvó reformja pedig a legóriásibb ellenszenvet s legyőzhetlen nehézségeket támasztó nyelvkérdés dacára nézeteink, ízlésünk, igényeink átalakítására lényeges befolyást gyakoroltak. Az elzárkózás, elszigeteltség védbástyái leomolván, a kultúra nivelláló processusát feltartóztatlanul megindítá.

E jelenséggel szemben higgadtan gondolkozó politikai vezérférfiaiunk eljöttek látták az időt, hogy a közszellem vezérléte erősebb befolyást gyakoroljanak. Ezen nivellírozási processusnak nemzeti individualitásunk veszélyeztetését feltüntető jelenségei bírták reá „hazánk bölcsét” és a vele egy nézeten levő vezér egyéniségeket, hogy a hatvanas években kínálkozó alkalmat megragadva, az éveken át sikerrel alkalmazott nemzeti ellenállást cselekvési politikával felcseréljék.

A mezőgazdaság az ország legnagyobb részében vízözön előtti állapotban lézengett. A jelenleg tapasztalható mezőgazdasági válság a földbirtokos-osztály egy nagy részét haldokló állapotban tartja, de ha igazságosak akarunk lenni, be kell ismernünk, hogy a középbirtokos-osztály sorsa már az ötvenes évek elején sem volt irigyelni való. Igaz, hogy a hitellekkönyvek nem voltak oly mértékben megterhelve, mint mai napság; e mellett a szerencsétlen eladósdott birtokosnak beteg, sőt gyakran haldokló állapotát védte, illetőleg meghosszabbította egyrészt a peres eljárások hosszadalmasága, másrészt a birtokok eladhatásának nehézsége, mely a zsidó-emancipáció előtt a jelenleginél is nagyobb mérvben létezett. De ha visszagondolok birtokaink akkori felszerelésére, gazdasági rendszerére, illetőleg az általános rendszertelenségre, tudatlanságra, ízléstelenségre, – hogy hosszas utat kellett tenni, míg egy jó külsejű gandasági udvart, egy okszerűen kezelt birtokot találhatunk. – bizony tévovázás nélkül kimondom, hogy még a jelen nagyon

súlyos viszonyokat se vélném czélszerűnek az akkori állapotokkal felcserélni.

Vidékünkön első voltam, ki czélszerű gazdasági eszközöket, gépeket szereztem. Az első vas-eke valóságos eseményt képezett! Egy nagybátyám, kit újítási viszketegem megszokott nyugalomban zavart, mérges gunyorossággal kérdezé tőlem, vajjon a megvett vasekékhöz vettem-e vas-ökröket is?

– Minden újításnak küzdeni kell a szokással és előítéletekkel, különösen ha azt nem az általánosan érzett 'szükségesség' idézi elő. A konservativizmus az emberi tulajdonok egyik ösztönszerű, vele született sajátsága, mely akadályozó, gátló természeténél fogva az emberi művelődés történetében a természetes, fokozatos fejlődés egyik szükséges tényezője gyanánt szerepel. A konservativizmus mérve a műveltségi állapot fokmérőjének is tekinthető, a mennyien kétségtelen tény az, hogy mentül egyszerűbb az ember, régi, megszokott sajátságaihoz annál konokabban, mondhatnám görcsösebben ragaszkodik.

Régi, egyszerű patriarchális gazdasági viszonyainknak megváltoztatása, újítások, javítások behozatala nem látszott ily általánosan érzett szükségességnek, különösen az egyszerűbb emberek és köznépünk szemében, – és pedig a százados megszokáson kívül azért, mert egyrészt az előbbeni csekély szükségletet, szerény igényeket, az ősi parasztgazdaság is kielégíti, másrészt mert a körülményeket és viszonyokat kellően számba nem vevő, nagyobb költségekkel járó utasítások a legtöbb esetben szerencsétlen kimenetellel végződtek. – A mindennapi tapasztalás azt bizonyítja, hogy az emberek legnagyobb része, a körülményeket nem igen vizsgálva, tisztán az elért siker utánítél. E jelenségnek róható fel nagy részben a gazdaszatban való előhaladás vontatott nehézkessége, lassúsága, – a mennyiben egy szerencsétlenül kezdeményezett, nem sikerült kísérlet néha az előhaladást az egész vidéken évek hosszú során át akasztotta.

Ez időben a politikai élet hazánkban szünetelvén, a magyar értelmiség – akarva nem akarva – legnagyobb részben mezőgazdasági pályára szorítottatott; a magasabb művelődéssel járó fokozatosabb élvezeti igények (az idegen uralom gyűlölt közegeinek, és az azok által lakott központi helyiségeknek – hazafiság szempontjá-

ból való – kerülése folytán) meglehetősen mérsékeltek: mely körülmények a középosztály számos családja elpusztulásának elődzatását köszönheté. Azonban volt a magyar középosztálynak múltunk közviszonyaiból és földünk gazdaságából fakadó, századokon át második természetévé vált, sok tekintetben kellemes és rokonszenves sajátsága: a vendégszeretet. Ezen legszebb tulajdonaink egyikét képező sajátságunk, (melyből telivér magyar asszonyaink még mai nap sem hajlandók sokat leengedni) számos családnak sietette pusztulását annyival inkább, mert a magyar embernek a számítás, illetőleg a számítva élés – fájdalom – legfőbb erényei közé még mai nap sem tartozik.

A társas élet az ötvenes években meglehetősen élénk, házias és barátságos volt, amennyiben az idegen nyomás természetes visszahatása összetartást eredményezett; azonban a politikai köztérről a magán társas körbe szorult heves hazafias érzelmek erőteljes lüktetése, valamint a honfiúi fájdalom élénk keserve a busán vigadást gyakorivá tevén, ez hazai zenészetünk és a bortermelés emelésével ismét sok, jobb sorsra érdemes egyén és család süllyedését, pusztulását eredményezé.

A hazánkra nézve oly szomorú ötvenes évek utolsója az olasz-francia háborúval meghozta a nemzet ébredését. Az elbizakodott mindenható zsarnoki kormányzat, mely az évtized elején az üldözésben és büntetésben féket vesztve, határt nem ismert, mely a kormányzata alatt álló szerencsétlen páriáknak nemcsak az anyanyelv használatát, de még a szakái viselést is eltiltotta, és az engedetleneket zsandárokkal bekísértetve, erőszakosan megborotváltatta, – megrettenve az öntudatra ébredt, önbizalmát visszanyert, egyetértő nemzet előtt, rendszerével szakítani volt kénytelen. Azon szenvedélyes hazafiaknak, kik pillanatnyi elkeseredettségükben a jelen, mindenesetre nyomasztó helyzetet a Bachkorszaknál is elviselhetetlenebbnek állítják, üdvös volna ez a szörnyű korra olykor elfogulatlanul visszaemlékezniük.

A nemzet feltámadását jelző 1860-ik évvel hazánk történelmében egy új korszak vette kezdetét. A tíz évi hallgatásra és szenvedésre kárhóztatott honfiúi érzelmek nyilvánulására tér nyitattván, Kárpátoktól Adriáig egyhangúlag tört ki a nemzetből az alkotmány teljes helyreállításának jogos követelés. A municipiumok

megnyílt tanácsstermeinek hangjával a (censura által korlátozott) sajtó vetélkedett, a feltámasztott ősi viselet pedig ezen nemzeti érzületet csak erősíté oly annyira, hogy ha az önkényuralom alatt szolgált tisztikar nem állt volna a kormány rendelkezésére, a restitutio in integrumot megakadályozni alig lehetett volna. A néhány hónapig tartó alkotmányosdi megszűnte után, úgy a magyar provizórium alatt, mint később az alkotmány helyreállításával a magyar középosztály minden erejét csaknem kizárólag a magas politika emésztette fel. Gazdasági egyesületek, egyházi és világi gyűlekezetek első sorban (sőt gyakran csakis) politikával foglalkoztak.

A gazdaszatban a fejlődés és átalakulás a hatvanas évek alatt tágkörű hódításokat tett. A vasutak szaporodásával és a kormányzati szigor szelídülésével előállott szabadabb mozoghatás üdvös hatást gyakorolt. Az egymás után következő száraz (olykor aszályos) évek pedig, míg egyes vidékeken tetemes károkat okoztak, az ország nagy részében a földművelés, különösen a kalászos élet termesztésében tetemes szaporodást idéztek elő. A könnyebbé vált kivitel és az azon időben Európa nyugati piacain csekély mérvben létezett verseny a gabnaneműek árát tetemesen felemelték s a kiszáradt lapályok, valamint a nagy mennyiségű erdő, legelő, kaszáló talajok, szántó-földekké alakítottak át, a művelés alá vett szűzföld pedig néhány kedvező évben gabnatermésünket megkétszerezé. Az ezen körülmények által előidézett vagyongyarapodás egyrészt az általános fejlődést és előhaladásra üdvös hatást gyakorolt, az ingatlanok értékét és jövedelmét tetemesen emelé, másrészt azonban a gabnaneműeknek egyoldalú, aránytalan, erőszakolt termelése, rabló-gazdaságok folytatása már egy rövid évtized múlva szántóföldeinknek (a gabnaneműek betegségében és több évi silány termésében jelentkező) tuleröltetését eredményezé.

Az alkotmányosság helyreállítása és ez évtized második felének termékeny évei szabadságot, tetemes vagyoni gyarapodást, és a közviszonyok általános rohamos javulását idézték elő olyannyira, hogy még az 1848-iki átalakulás által előidézett új viszonyok közé magukat bele élni nem tudó eladósodott nagy- és közép-birtokosok közül is számosan rendezhették vagyoni helyzetüket. Azonban az alkotmányos élet által megnyílt sorompók középosztályunkat a politikai küzdterre terelék: a megyei és parlamenti élet a múltak em-

lékén és hagyományain csüngő magyar arisztokraciánk erejét és tehetségét csaknem kizárólag igénybe véve, és a külvilággal való érintkezés a kultúrában előhaladott nemzeteknél kifejtett fényűzési igényeket tündöklni, csillogni szerető sallangos fajunkkal csakhamar elsajátíttatá. A provizórium alatti demonstrációk, valamint az alkotmány helyreállítása utáni ünnepélyek a pompának és fényűzésnek a legtágabb mértékben adtak tápot. Heves, szenvedélyes természetünknel fogva politikai meggyőződésünknek, a haza érdekében azonosnak hitt pártérdekeinknek diadalra vezethetéseért úgy a vidéken, mint a központon minden áldozat meghozatalára készek voltunk, megfélemlítve csekély erőnköről, szerencsétlen helyzetünköről, melybe bennünket felszázados ellenséges, rosszakaró kormányzat sülyesztett. Egy varázsütéssel (salto mortaléval) akartunk hazánkban virágzó, gazdag kultur-állapotot teremteni. Előbbeni visszamaradásunkat és szegénységünket jogosan a nemzet-ellenes rossz kormányzatnak tulajdonítván, mi természetesebb, mint hogy az alkotmányos állapottól és nemzeti kormányzattól összes bajainknak rövid időn való orvoslását reméltük.

Egy évtizednél tovább tartó szenvedélyes pártharcok és keserű csalódások kezdek végre a nemzet nagy részét a teljesülhetlen vágyakból, ábrándokból és illúziókból kigyógyítani. Ma már az elfogulatlan és részlehetetlen emberek belátják, hogy bajaink nagy részének oka önmagunkban, részint pedig az elháríthatlan világeseeményekben rejlik, és hogy ezek jó részén semmiféle kormány vagy kormányforma nem, de csakis maga a társadalom segíthet.

A politikai nézetkülönbségektől eredő harcok szenvedélyesége az emberi általános természetben leli magyarázatát. Egy heves, ingerlékeny, szenvedélyes népnél, minő saját kedves fajunk, a viszálykodás, üldözés és kölcsönös gyűlölet könnyen állhat elő, de viszont a kiábrándulás és kibékülés is könnyebben remélhető, mint más, e tulajdonokkal nem bíró nemzeteknél.

Hogy az egyes egyénekben miként fogamzik, fejlődik és áll elő a politikai meggyőződés, az egy részlehetetlen, gondolkodó megfigyelőre érdekes tanulmányt képez. Mai viszonyaink között a sajtó nagyhatalom, mely a mindenható közvéleményt nem csak visszatükrözi, de legnagyobb részben maga alkotja. Az emberek túlnyomó része a hírlapirodalomból meríti politikai tudományát, a

hírlapíró észjárását gondolkozásmódját következetes olvasóinak egy tekintélyes része egészen elsajátítja, és miután a legtöbb ember előszeretettel vagy kényszerűségből egy lapot olvas, vagy legfeljebb saját – pártjának közlönyeit járhatja. – az egyoldalú, részrehajló elfogultság könnyen érthetővé válik. Hogy az ellennézeteknek olykori meghallgatása vagy megolvasása kiábrándítani, meggyőzni vagy megcáfolni nem képes, annak lélektani magyarázata a következő.

A pártállás megválasztása a legtöbb embernél közönséges, többnyire mellékes körülményeknek tulajdoníthatók: de már a mi a kormányzat egyes kérdéseit illeti, ezekre nézve a fogalmak lassankint fogamzanak, fejlődnek és végre megállapodnak, gyakran megsontosodnak. E fejlődés i és érlelési processzust a sajtó végzi.

A politikában, mely tisztán az exigenciák tudománya az összes alkotásunkat jellemző viszonylagosság legnagyobb mérvben létezik. Ha már most valakinek bizonyos dolgok, kérdések vagy egyének jellemzése hónapok vagy évek során egyoldalúlag, egy színezettel és megvilágításban adatnak elő, az érem másik oldala pedig rendszeresen készakarva elhallgattatik vagy épen elferdítve mutattatik be, lehet-e csodálni, ha az illetőnek, bármily téves irányú, de oly erős meggyőződése támad, melyből őt rövid időn és utón még az igazságnak hallása se képes kigyógyítani.

Valaminek gyakori hallása, folytonos ismétlése sokszor elégséges arra, hogy az ember hibát, bűnt lásson ott is, hol az legkevésbé sem létezik. E jelenségen az emberi szervezetet és természetet figyelembe véve, legkevésbé sem csodálkozhatunk, a mennyiben a képzelőtehetség az emberben oly erős, hogy egy teljesen egészséges állapotban levő ember, ha egész figyelmét teste egyik részére (például a torkára) összpontosítja, képes ott egy vészes kimenetelű gyuladást előidézni. Ez állítás igazolására egy vidékünkön nem rég megtörtént példára hivatkozom. Három jó barát összebeszélt, hogy közös negyedik pajtásukat megréfálják. Egy-egy órányi időközben meglátogatták őt és mindegyikük azon kérdést intézte hozzá: hogy nincsen-e valami baja, mert nagyon rosszul néz ki? S a legjobb egészségnek örvendő (még csak hipokondriára sem hajlandó) ember a harmadik látogatásnál már oly annyira rosszul érezte magát, hogy a később együtt hozzá érkező barátokat már

ágyban fekve fogadta, s ezeknek nem kis fáradságukba került közös csínyük leleplezésével a beteggé lett barátot magához téríteni.

A fentebb elősoroltak politikai pártjának szenvedélyes harczeit és egymás iránti ellenszenvét bőven megmagyarázzák. Mindenesetre örvendetes jelenségnek tekinthető, s kiskorúságból kiemelkedést jelent azon körülmény, hogy ma már nemcsak a vezetésre hivatott politikai tényezők, de az egészséges észjárással felruházott választó közönség egy jelentékeny része is a legtöbb esetben csak pártérdekek által vezérelt és a szenvedélyesség által rősz irányba terelt sajtó mindenhatósága alól kezdik magukat felszabadítani.

Nagy szerencsétlensége nemzetünknek, hogy az 1867-ben létrejött kiegyezés az ország polgárainak egy tekintélyes részét ki nem elégíté. Fokozta ezt a kiegyezés nemzetgazdasági részének gyarlósága. Csekélységem azok közé tartozott, kik a kiegyezést óhajtják, azonban a nemzet tulajdonába vissza bocsátott önrendelkezési jog mérvét hazánk felvirágozhatására, a múltak hibáinak, mulasztásainak helyrehozására, a jogosult nemzeti érzület kielégítésére, az Ausztriával való békés, barátságos viszony tartósságára nézve elégtelennek hitték és annak törvényes utón való javításához, megváltoztatásához szükséges országgyűlési többség elnyerésére két választás alkalmával minden lehetőt megkísértettek. Azonban az ország választó közönsége által mindkét esetben kisebbségben hagyván, törekvésünk meghiúsult.

A német francia háborúból kifejtett német egység és hegemónia, valamint a kormánypárt által folytatott szerencsétlen gazdálkodás folytán előállott elszegényedés és hitel hiány, az országos balközép programjának közjogi részét részben feleslegessé, részben lehetetlenné tevék, a mindinkább súlyosodé helyzet nyomása 1875-ben a két nagy országos párt egybe olvadását eredményezé. Az alkotmányos utón létrejött intézményeket, és a hetvenes években előállott köz viszonyokat a következőkben kísérlem meg ismertetni:

A municipális élet beteg, de az utóbbi évek alatt hozott törvények által a megyei intézmények javíttatván, közigazgatásunk ázsiaiainak jogosan nem mondható s az eddiginél kétségtelenül jobb. 4 mai kor kifejlett ítézésének és következményeinek azonban így

semmi esetre sem képes megfelelni. Egyéni hajlamomat követve, az orvoslás eszközlésére gyökeresb rendszabályok alkalmazását vélném szükségesnek, azonban az ezt ellenzők érveinek fontosságát beismerni kötelességemnek ismerem, még pedig az önmagában elég fontos: pénzkérdésen kívül azon megdönthetetlen érvnél fogva, hogy alkotmányosságunk mai helyzetében nagyobb szabású, állandó jellegű, végleges megoldásra a helyzet se nem érett, se nem alkalomszerű. A municipális jogok megszorítása, az adminisztrációnak államivá tétele és öszpontosítása igaz, hogy a demokratikus haladás elkerülhetetlen következményének látszik, azonban részemről a helyi önkormányzatnak fenntartását és kiterjesztését csak azon esetben tartanám rosznak és kivihetetlennek, ha középosztályunk vagyoni tekintetben derangirozott állapota, (melylyel a nobile officium teljesíthetése összeférhetetlen) orvosolhatatlannak bizonyulna.

Ha a demokratikus kulturális haladásban előhaladottabb kontinentális államok fejlődését és mai helyzetét, valamint az utóbbi két évtizedben itthon észlelt jelenségeket figyelemmel tanulmányozzuk, könnyen azon nézetre jöhetünk, hogy a középirtokos-osztály intézménye a kultur-államba bé nem illik, és hogy annak keretében csak a nagy- és kisirtokos talál helyet. Én azonban ennek elkerülhetlenségéről meggyőződve nem vagyok, és hazai különleges viszonyainknál fogva úgy nemzetiségi, politikai, társadalmi mint nemzetgazdászati szempontokból a kormány és hongyülés elengedhetlen kötelességének tartom, hogy annak fentartását és felvirágoztatását törvényhozási utón is minden lehető módon megkísértse. Ennek sikere lehetővé tenné (a törvényhatósági jogok kiterjesztésével) a közigazgatás olcsóságát, – megakadályozná a irtokos-osztálynak haladás- és szabadságellenes irányban kifejlődését, – fenntartaná a kultur-állam számára egy osztályt, mely múltjánál, jellegénél fogva fajunk összes előnyös tulajdonaival bír, milyenek a nagylelkűség, emberbaráti érzelem és vendégszeretet, – megőrizné hazánkat a polgárosodás és művelődéssel járó számos kellemtelenségektől, s egyrészt a polgári és arisztokratikus osztályok között összekötő kapcsul szolgálván, a művelt értelmiség egyöntetűségét és összetartását eszközölné, – más részt pedig a földművelő osztálylyal gyakori érintkezésben lévén, annak művelődésére, előhaladására lényeges befolyást gyakorolna, mi által természetes észszel

felruházott népünk a csalás és fanatizmus híveinek befolyásolásától menekülne.

A pénzügyi közigazgatás alkotmányos állapotaink legsötétebb foltjának tekinthető, melyet az egyeduralom szomorú korszakából örökölvén, nemzeti kormányaink 13 évig túrni szükségesnek tartottak. Ezen állapotot az államban képező darázsfészekbe erélyesebben benyúlni (az állam bevételeinek biztonságát féltve) egyik kormány sem merészelt.

A jelen pénzügyérnek megvan az az érdeme, hogy e téren legalább a kezdeményezést megindítá. És igazán legfőbb ideje volt már egyszer hozzá fogni, mert az eddigi pénzügyi kezelés tovább folytatva, népünkben az alkotmányos állapotok iránti tiszteletet képes lett volna kiölni. Nem akarom e helyen a rajtam esett egyes sérelmeket felsorolni, hisz azok oly általánosak és hasonlók annyi honpolgárral történtek, hogy közismeretségünknel fogva meghallgatásuk unalmassá válik, bár én egy könyvet volnék képes rólok összeírni.

Pénzügyérünk kezdeményezését kell, hogy egy nagyobbszerű átalakítás kövesse, mely a csaknem páratlanul álló drága és rossz rendszert a kiadások leszállításával átalakítsa, és pedig oly módon, hogy míg egyrészt az állam érdekei megóva maradjanak, másfelől az állam terheit viselő adózó polgárok ne csak a csalástól és perzekúcióktól megkíméltesse, – de irányunkban méltányosság és kíméletesség gyakoroltassák a lehető legnagyobb mérvben.

Az ilyenmű reformok valószínűségének lehetősége szintén nagy mérvben összefügg a középbirtokos-osztály lábba állításával.

Nem érzek magamban hivatottságot közigazgatásunk teljes be rendezéséről és újjászervezéséről e helyen egy kimerítő tervezetet írni; csakis annak kijelentésére szorítkozom, hogy ha megyei rendszerünk keretébe olyforma újítást tehetnénk, mely mellett az egyes szolgabírói járásokban – a jelenlegi szolgabírákon kívül – még három (csekély vagy semmi fizetéssel ellátott) szolgabíró vagy béke bíró választatnék, kikre a jelenlegi szolgabíró, körjegyző és községi bíró bővebb szakismeretet nem igénylő teendőinek jelentékeny részét reá ruháztatnánk: akkor a közigazgatás legfőbb terhét viselő főszolgabíró és körjegyző azon helyzetbe hozhatnák, hogy kötelezettségeiknek az államot érdeklő részét pontosan és helyesen tölt-

hetnék be, a nép bizalmából választott szolgabírák (vagy békebírák) pedig a közönség szükségletét kielégítvén, a főszolgabírókat ellenőrizhetnék és a nép érdekeit megvédhetnék. Az így tehermentesített főszolgabíró és körjegyző a minden törvényhatóságban felállítandó kir. adófelügyelő- és törvényhatósági közigazgatási bizottság keretében (természetesen a mainál jóval idterjesztettebb hatáskörrel felruházva) oly tényezőkké válnának, melyek a vidéki pénzügyigazgatóságokat (talán egészen) feleslegessé tennék. Egyébiránt, a pénzügyi kezelés reformja legnagyobb mértékben összefügg az általános adóreformmal, minek már a közel jövőben be kell következni. Az. egyenes adók leszállítása és a közvetett adókkal helyes arányba hozása nem tűr hosszas halasztást.

Tudom én azt, hogy a. jelenlegi nemzetközi viszonyok és hazánk szerencsétlen pénzügyi viszonyai között adóleszállításról beszélni merész dolog, – azonban a nemzetgazdasági és arithmetikai tudományok mai rendkívül kifejlett állapota mellett egy ahhoz értő bátor financier nehéz viszonyok között is nagy dolgokat vihet véghez, csak három szempontot soha ne téveszsen szem elől:

1-ször, hogy az egyenes adó legyen aránylag a legalacsonyabb;

2-szor a közvetett adóknál a primae necessitatis cikkek dolgában legyen óvatos és a szegény nép élelmét mértéken túl meg ne; drágítsa;

3-szor bárminemű adónemnél kerülje a vexatorius eljárást, hogy a kötelezettséget teljesíteni akaró polgár minden zaklatástól kiméivé legyen.

Első tekintetre úgy látszik, hogy a felállított korlátok mellett az ország, jövedelmeinek emelése, fokozása és ennek folytán a deficit eltüntetése lehetetlen. Azonban erre nézve a következőket leszek bátor megjegyezni: Magyarországon az adó emelése a viszonyok szerencsésebb alakulásáig lehetetlen, de a közvetett adóknak az egyenes adó apasztásával való emelése lehetséges és kívánatos. Bármily ellenszenvvel viseltetett népünk egykor a monopóliumok iránt, ma be kell ismernünk, hogy ez aránylag a legkevésbé nyomasztó és sokat jövedelmező adónem. Részemről be nem látom, miért ne lehetne az egyeduraságot egyebekre, például a szeszre kiterjeszteni, még pedig kombinálva a királyi kisebb haszonvételek megváltásával és államivá tételével. Ha a

szeszfőzés (az állam részére) szabaddá tétetik s a regálé minden neme az állam tulajdonába menvén, a fogyasztási adókkal együttesen kezeltek, ebből ha nem is oly összeget mint Oroszország, de mindenesetre jelentékeny jövedelmet láthatnánk. Végre be nem látom, miért ne lehetne a monopóliumot a legnagyobb és biztosabb tiszta nyereséget adó biztosítási üzletekre kiterjeszteni? Beismerem, hogy ez nagyobb jogsérelem nélkül azonnal életbe léptethető nem volna; de ha jogában és jövedelmének szabad élvezetében senkit se háborítottunk volna, akkor Magyarország állambevétele a 12-20 millió forintot még most se haladná túl. Készemről be nem látom, miért kell a biztosítás címénévenként milliókkal adózni a külföldi vállalkozóknak. Azon összeggel, melyet az Azienda assimiratrice maga kivitt hazánkból, államadóságaink egy jó részét kiűzhetnénk. Be kell vallani, hogy ezen intézkedés egyes hatalmasok magánérdekével ellentétben áll és azért kivitele nehézségekkel jár. De én azt hiszem, hogy hazánk érdeke, a nép jóléte, sőt megélhetése sokkal fontosabb az egyesek érdekénél, kik ez üzletekbe fektetett tőkájukat, (habár kevesebb kamatozással) másnemű üzletekben is gyümölcsöztethetik, sőt az állam által áruba bocsátott ingatlanok megvétele vagy a kibocsátandó rente-papírok megszerzésévé úgy maguknak, mint az államnak hasznos szolgálatot tehetnek. Biztosítani merem a pénzügyminiszter urat, hogy ha olynemű törvényjavaslattal lépne a tisztelt ház elé, mely a tűz elleni biztosítást a jövő 1883-ik évtől kezdve az egész országra nézve kötelező alakban az állam által e célra felállítandó hatóságoknál elrendelné, úgy a hongyülés többségénél, mint hazánk adófizető polgárainak túlnyomó részénél legnagyobb elismerésre számíthatna.

Erős meggyőződésem, hogy adóemelésre szükség nem is leend, mert a jelenleg fennálló adónemek (kedvezőbb viszonyok között) képesek a jelenlegi előirányzatnál sokkal magasabb összeget az állam pénztárába behajtani. Egyébiránt az én korlátolt finánc-tudományom mellett is azt hiszem, hogy államháztartásunkból a deficit eltüntetéséhez két dologra elkerülhetlen szükségünk van:

1-ször az á l l a n d ó h a d s e r e g l e s z á l l í t á s a r a, melyet honvédelmi rendszerünk kifejtésével rövid időn meg kell kezdenünk;

2-szor államtartozásaink kamatainak leszállítására. Ez utóbbit

eszközölhetjük kedvező viszonyok között olcsóbb kamatú kölcsönkonverzióval, kedvezőtlen esetben vagy végszükségben átlampapírjaink megadóztatásaival.

Bárminemű lesz az adó-reform, a siker érdekében elkerülhetlenül szükséges, hogy a pénzügyminiszter a pénzt ott keresse, ahol az megtalálható, és ahol az könnyű utón behajtható. Hogy hol található az fel, arra nézve Láng Lajos országos képviselő urnák, nagy tehetségű fiatal publicistánknek „Társadalmi deficit” című munkájában foglalt (úgyhiszem hiteles) adatok útbaigazítóul szolgálnak.

Drága igazságszolgáltatásunkra elmondhatjuk, hogy az a reáfordított óriási befektetéssel nem áll kellő arányban. Azt hiszem, háládatlan dolog volna tőlem igazságszolgáltatásunk mai bonyodalmisságának okait ecsetelni, azt pedig – mert igazságos és tárgyilagos akarok lenni – mint eredmények után ítélő laikusnak be kell ismernem, hogy a legutóbbi években nemcsak az európai színvonalra emelt büntetőjog trón, de a végtelenségig összekuszált polgári igazságszolgáltatás javítása' és rendezése körül is látunk komoly törekvést. Hogy peres eljárásaink hosszadalmissága, bizonytalansága és hitel-telekkönyveink rendezetlensége közép és kisbirtokos-osztályunk jó részének eladósodását és elpusztulását nagy részben elősegíti, az nem szorul bővebb bizonyításra. Elszomorodva látunk napjainkban ily eseteket, hogy 12-15 év előtt tagosított községek hiteltelekkönyvei a tagosítás előtti állapotban sýnylenek és ennek folytán (megtörtént esetekre hivatkozom) egyeseknek 8-10 ezer forintot érő birtokára két-hármezer forint kölcsönt kapni csakis 20-21 százalékon lehet, ezt is csak akkor, ha első helyen tábláztatik be a kölcsön – mert pénzügyintézetnek az alapszabályok értelmében arra hitelt nyitni nem szabad.

Ha az igazságszolgáltatás hiányossága által egyeseknek közvetlenül okozott veszteséghez azon közvetve okozott károkat hozzá képzeljük, melyek a perlekedés vontatott bonyodalmissága folytán a végrehajtás alatt álló birtokok jövedelmeiben rossz kezelés és parlagon hevertetés által okoztatnak, midőn számtalan birtokot látunk miveletlen állapotban elpusztulni, vagy folytonos zsarolással végkép terméketlen állapotba tétetni; akkor perrendtartásunk gyökeres reformját méltán követő illetjük.

Nagy szerencsétlensége nemzetünknek, hogy alkotmányosságunk helyreállításával a szükségessé vált reformok és új alkotások (fájdalom, majd minden téren) irány és összefüggés, szóval egységes terv nélkül eszközöltettek, minek okát (az egységes vezérlés hiányán kívül) leginkább azon körülményben találjuk, hogy államférfiaink között sok az elméleti, de (fájdalom) gyakorlati politikus csak ritkán található. A művelt világ legtökéletesebb intézményeit hongyúléseinkben nagyon sok államférfi ismeri, saját tényleges viszonyainkat pedig mentül kevesebb. Ha javítani akarunk, mindkettőnek alapos ismerete az orvoslásnak alapfeltétele. Hasonlással élve: egy beteg embert kellő sikerrel csakis azon orvos gyógyíthat, ki a betegséget felismerni s a használandó gyógyszer kijelölésén kívül képes azon mennyiséget is meghatározni, melyet az orvosolni szándékolt testi szervezet elviselni képes: a hol ez hiányzik, ott igen gyakran elmondhatni: *peior medicina morbo*.

Ha agyon kuruzsolt igazságügyünkre tekintünk, alig vagyunk képesek elhinni azon semmi kétséget nem szenvedő igazságot, hogy a kultur államok parlamentjei között szakjogászok dolgában a leggazdagabbak közé tartozunk; meglehet, hogy éppen ez a szerencsétlenségünk.

Közgazdasági viszonyaink a sok tekintetben szerencsétlen 1870-es évek alatt óriásilag előhaladtak. De ha a nemzet részéről hozott áldozatok és a honpolgárok nagy részének elszegényedését az elért eredményekkel egybe hasonlítjuk, elmondhatni, hogy azokhoz is drágán jutottunk. A mezőgazdaságban az előbbeni állapotokhoz képest az ország minden részében nagy előmenetelt szemlélhetünk, s míg az ország több részében felállított gazdasági tanintézetek az értelmi fejlődésre erős befolyást gyakoroltak, addig a nagy értéket képviselő gazdasági gépek és művelési eszközök az okszerű művelést és a munkaerő szaporodását eszközölték. A községek, valamint a közép- és nagybirtokosok lakóházai és gazdasági épületei külső csinra és belberendezésre az újabb kor ízléséhez képest nagymérvű javulást mutatnak fel, azonban – fájdalom – a hiteltelekkönyvek ezzel arányban (sőt talán ezen felül is) földhitelintézeti, takarékpénztári s magán-kölcsönökkel tetemesen megterheltek.

A hatvanas években megkezdett vasutépítkezések a legnagyobb rohamossággal tovább építettek oly annyira, hogy a hetvenes évek

vége felé mar csaknem az egész ország be volt a vasutakkal hálózva, azonban – fájdalom – ebben is, mint legtöbb intézményeink életbeléptetésében és reformjában, az egységes vezér-eszme és tervszerű összhang hiányzott. Igaz, hogy az egyeduralomtól átvett status, quo nagy nehézségeket okozott, a mennyiben az országot egészben átszelő hatalmas fővonalak idegen pénzen épülve, idegen (nemzetellenes) érdekeket szolgáltak és legnagyobb részben hazánk nyelvének s közgazdasági érdekeinek ellenségei gyanánt szerepeltek.

Az új vonalak kiépítésénél egyesek és vidékek helyi érdekei – fájdalom – a közérdek rovására nagyon is erős támogatásban részesítettettek.

Az építési módokat megválasztásánál, más előhaladottabb nemzetek példáin nem okulva, szintén lényeges hibák követettek 11, melyek következtében a vállalkozó vasúti társulatok már a hetvenes évek közepén az ország ellen óriási összegegig menő kártérítési követelésekkel álltak elő.

A kő- és vízi utaknak a vasutakkal párhuzamosan kiépítésére nagyon kevés gond fordítottatik. Mindezen hibák és óriási mulasztások már 1875-ben 15 millió kamatbiztosítási összeg kötelezettséget róván a nemzetre, nagyon is erősen és fájdalmasan adtak igazat azon régi közmondásnak; kárán tanul a magyar.

A hetvenes évek második felében (az ország hitelére háramló nagyon is nehéz viszonyok között) sikerült a kormánynak ezen szerencsétlen s bonyodalmas közlekedési ügyek már-már zátonyra került hajóját kedvezőbb irányba terelni, és ha maradtak is betölthető vágyaink, jogos kívánalmaink, ha igazságosak és elfogulatlanok akarunk 1 mii, be kell ismernünk, hogy e téren történt előhaladásunk jogos követeléseinket és óhajainkat mai nap már részben kielégítő.

Az évtized második felében előforduló gyakori árvízveszélyek és az európai pénzpiac javuló helyzete szükségessé és lehetővé tették, hogy garázdálkodó folyamaink ármentesítése céljából nagyobb befektetéseket tegyünk és evvel összeköttetésben a csatornázásra, öntözési rendszerre, sőt a rizstermelés meghonosítására is gondoljunk. Be kell ismerni, hogy e tekintetben az elismerés nagyrészt Türr István derék hazánkfíát illeti, valamint a kormányt a kultúrmérnöki intézmény életbeléptetéseért.

Építkezésekre nemcsak a fővárosban, de az ország csaknem valamennyi városában tetemes összegek, milliók fordítottak. E tekintetben maga az állam ment jó példával előre palotaszerű középületek emelésével. Mi, kik ez átalakítást itthonról szemléljük, alig vesszük észre, hogy külső fizionómiánk az egy két évtized előttihez képest, mily lényegesen megváltozott.

A hazai ipar és kereskedelem ez évtizedben (aránylag) szintén nagy előmenetelt tett, miről a nagyobb eredményt előmutató műmalmokon és vasiparon kívül, a szegedi és székesfehérvári kiállítások örvendetes tanúbizonyságot szolgáltatottak.

A kultúra faktorait képező posta és távírda tetemes elterjedése mellett minden ízében magyarrá vált.

Közoktatásunk országszerte nagy átalakuláson ment keresztül és terjedelemben sokat nyert. De egyrészt a tanrendszerek megválasztásában tanúsított vacillálás, másrészt a fegyelmi dolgoknak a kor szellemével járó lazasága az eredményt nagyban devalválta, mihez az általánossá vált élvezetvágy és kitartáshiány hozzájárulván, elmondhatjuk, hogy a közoktatás eredményével megelégedve nem lehetünk.

A honvédelmi téren tett előhaladás (aránylag) a legsikerültebbnek mondható és ha a legutóbbi hadgyakorlatok sikerére gondolunk, lehetetlen az eredményt teljesen kielégítőnek el nem ismerni.

A múlt évtizedek alatt legfőbb gyengénket képezett nemzetiségi kérdés, mely még a hetvenes évek első felében is nemzettestünk fekélye, gyengeségeink egyik legnagyobbika volt, az évtized második felében nagy részt elenyészett.

Politikai tekintetben az országos pártok több rendbeli átalakuláson menve által; állandó jellegű megállapodottsággal még mai nap se bírnak.

A korszellem járványszerű tünetei, egy tekintélyes konzervatív párt létrejöttét nálunk is lehetetlenné tevék, és mint a szabadságot élvező birodalmak és országok legtöbbszörében is, csak a liberális és radikális párt bír eredményt és sikert felmutatni. Mig az ország legnagyobb részét képviselő szabadelvű párt az 1875-i egybeolvadás előtt két pártra oszlott, addig annak ellenzéki része, a balközép tudott egységes, fegyelmezett tekintélyes kisebbséget elő-

állítani és harcra vinni. Az Ausztriával való kiegyezés és a boszniai hadjárat következtében a fuzionált pártból kilépett tekintélyes számú képviselők – kik között a hongyülés számos előkelő tagja, különösen a volt Deák-párt kitűnőségének legnagyobb része található – egységes párttá, mérsékelt ellenzékké szervezkedni éveken át sem bírtak. E körülmény parlamenti életünkre nyomasztó hatást gyakorol, az ellenzékiiséget a személyesség terére vivén, ellenségessé süllyeszti és a szenvedélyek fokozásával végeredményében csakis a szélsőségek gyarapodására, nevedezésére szolgál.

Az alkotmányosság, parlamentarizmus és a mérsékelt haladás minden barátja komolyan óhajtja, hogy a hatalom gyakorlásában egymást felváltani képes két nagy országos párt alakuljon, melyek közül a kisebbségben levő pártnak hazafias, komoly, méltóságteljes mérsékletben kell tündöklenni. Nyílt őszinteséggel bevallom, hogy – ámbár én kormányképtelennek országos pártjaink egyikét sem tartom, – valamint a tiszta hazafias intenciót megtagadni egyikőtől sem akarom, – az európai jelen konstellációk között nemcsak alkalomszerűtlennek (inopportuus), de veszélyesnek is tartanám olyan országos pártnak többségre jutását, mely a tényleg fenálló törvényes alapon a kormányzást folytatni nem hajlandó. De mint a viszonyokat ismerő elfogulatlan ember nyíltan kijelentem azon komoly meggyőződésemet, hogy hazánkban ez idő szerint nagyobb országos támogatásra csakis azon ellenzék számíthat, melynek programjában:

az Ausztriával kötött viszonyoknak az állami és közgazdasági önállóság érdekében alkotmányos utón leendő tágítása, valamint az állampolgárok elszegényedésének haladék nélkül való megakadályozása bennfoglaltatik.

Legnagyobb átalakuláson ment át a hetvenes évtizedben társadalmi életünk. Ha valaki hazánkból csak két évtized előtt kiköltözött, most visszatérve, magyar társadalmi osztályaink legnagyobb részére alig ismerne rá.

Az állami nyelv használata általános örvendetes előhaladást tanúsít, de viseletünk, szokásaink, természetünk, szóval egész lényünk igen nagyon megváltozott. Az ősmagyar egészséges külső, – az egyenes, habár kissé darabos őszinteség, jószívűség, – nyitott háztartással összekötött vendégszeretet, – a magyar zamatú

lakmározást, bort, cigányt és szűz dohányt kedvelő, sallangos lovakon nyargaló, busán vigadó Mokány Bercik mai nap már csak ritka specialitást képeznek. Ellenben az európai magasabb műveltséggel, polgárosodással annak hátrányait is nagy mérvben elsajátítottuk; ifjú nemzedékünk egy jó nagy része léha, ledér, élvhajász életet folytatva, legszebb éveiben blazírt és életunttá válik. A családi élet a megszokott szükségletek, élvezetek megszerzésére és kielégítésére szükséges nagyobb költségekből eredő anyagi zavarok folytán többnyire laza, zilált és örömtelen. A külső fény pompa legtöbb esetben elégedetlen szegénységet takar. S mert étkezés és egyéb szükségletek kielégítésében s a kényelmi és élvezeti cikkek használatában a természetesnek mellőzése az egész emberi idegrendszerre megtámadólag hat, ezért azon szomorú felfedezésre jutunk, hogy tulajdonképpen valódi egészséges ember az újabb nemzedék fiai között alig található.

De ezen átalakulás szelleme nemcsak a művelt osztályoknál tapasztalható. Kiterjedt ez földnépünkre is. Sajnos, hogy az értelmi fejlődéssel és művelődéssel együtt az elszegényedés és elizákosodás borzasztó mérvben jelentkezik. A kényelem és fényűzés terjedésével a cím-kórság is lépést tartott. Az 1848-iki demokratikus alapon nyugvó alkotmányosság új aerájával szemben címek dolgában rendkívüli az előhaladás, oly annyira, hogy ha vagyoni állásunk gyarapodása a nagyságos, méltóságos és kegyelmes urak szaporodásával egyenlően növekedett volna, úgy ma már nem csak saját, de államunk összes adósságát is kifizethetnénk.

Ha már most elgondoljuk, hogy a fentebbi körülmények folytán megkétszerezett fogyasztási szükségletünkkel rendezetlen közgazdasági viszonyaink, éghajlatunk mostohasága, hitelrendszerünk fejletlensége, szóval a magasabb és biztos jövedelmezés elkerülhetlen feltételeinek hiánya folytán jövedelmünk lépést nem tarthatott, – nagyon természetes, hogy az egyensúly helyreállítása végett hitelműveletekre szorultunk.

A földhitelintézetek nehézkes (és a hetvenes években még nagyon is drága) kölcsönei, a terméketlen és csapásos évek ismétlődése, valamint a hitellekkönyvek rendezetlensége folytán a rohamosan emelkedő hiteligényeket kielégíteni nem bírván, – a takarékpénztárakra és magánkölcsonökre került a sor, melyek közül

az első 8-14, az utóbbi pedig az elképzelhető legmagasabb százalékra került. Kormány és törvényhozás e bajokon segíteni akarván, a legszerencsétlenebb eszközökhöz folyamodtak: ezek voltak az uzsora-törvény eltörlése s a gomba-számra szaporodó pénzügyezetek üzletszabályainak hiányos megbírálása. Ezen két tényező az ország ingatlan tulajdonosainak legalább egy harmadát koldussá, két harmadát pedig szegénynyé tette. Érintetlenül csakis a nagybirtokosok és a nagyon is élelmes vagy szerencsés emberek maradtak. Ugyanakkor a törvényhozás felemelte a bélyegadót és az illetékeket, sőt az ország lerontott hitelének, tönkretett pénzügyeinek rendezésére vállalkozó fuzionális kormány kénytelen volt az ingatlanok adóját is felemelni, sa volt pénzügyér a közadók behajtásának érdekében a legszigorúbb törvényeket léptette életbe.

Míg az ország hitelének visszaszerzése végett a tőketulajdonosok érdekében minden lehető megtétetett, – addig a birtokososztály érdekeinek védelmére csakis a fensőbb bíróságok vállalkoztak a százával és ezerével végrehajtás alá kerülő birtokok árverési határidejének elhalasztása val's a minden lényeg, s okot nélkülöző semmiségi panaszok helyt adásával. Csakhogy az ily huzavona mi-
gyon ritkán válik a birtoktulajdonos javára; a legtöbb esetben ennek mitsem használ s e mellett megrontja a hitelezőket; – az időközi jövedelmek és a birtokok értéke dolgában okozott károk pedig a nemzeti vagyon fogyasztásával járnak. De legnagyobb kárt okozott ez eljárás az árverésre került birtokok értékének leszállításával: mert ugyan ki merészelhet bármily birtokért hivatalos árverésen tisztességes árt ígérni, midőn a legszabályosabb, törvényesebb eljárás mellett az új tulajdonos egy. sőt két évig sincs biztonságban a felől, vajjon a benyújtandó semmiségi panasz alapján vétele nem fog-e megsemmisülni, mi által sok esetben nemcsak pénzének kamatját veszti, de más előnyösebb üzletek elmulasztásával tetemes kárt szenvedhet.

Ha a fentebbiek fonalán ezen megtörtént dolgokra visszagon-
dolunk, alig vagyunk képesek elhinni, hogy a hongyülés túlnyomó többségét ez ideig a birtokos-osztály képviselte. Legkisebb kétséget sem szenved, hogy e körülmény a hazaszeretetet nem csekély mérvéről tanúskodik. De mindezekhez lényegesen hozzájárult a

birtokos-osztály zilált helyzete mely azt teljesen jogosult érdekeinek védelmére képtelenné tette.

Napjainkban, midőn a napi sajtó, mint a közvélemény érlelője és készítője, a nagyhatalmak elsejének nőtte ki magát, egyesek – bármily hatalmasak legyenek – az összetartó, csoportokba sorakozott osztályok mellett, vagy épen ellenében érdekeik megvédésére képtelenek. A birtokos-osztálynak egyletekbe sorakozása mind ez ideig nem sikerült, és pedig sok más okoknál kívül leginkább az egyes birtokosok zilált anyagi helyzete miatt. A vagyoni ziláltság (különösen mai materialis korunkban) az emberek legnagyobb részének jellemére káros befolyást gyakorol. Minden társulás a szövetkezetek között bizonyos szolidaritást, összesimulást, barátságot eredményez, melyet a nehéz pénzügyi viszonyok között levő egyesek szerencsésebb helyzetben levő társaik rovására kiaknázni el nem mulasztanak, – minek természetes következése, hogy az utóbbiakat a szerzett szomorú tapasztalatok a reájuk nézve veszélyes szövetkezéstől elriasztják.

Ezen, egymás rászédését felette megkönnyítő s az általános elszegényedés folytán – fájdalom – társadalmunkban nagyon is elterjedt erkölcsi lazaságra vall az is, hogy a legerényesebb, tiszteltebb egyének nagy része a zilált helyzetű adósok sorai között található, míg a hitelezők túlnyomó részben szívtelen uzsorások, így történik aztán, hogy a társadalom részvéte, rokonszenve az adósok, szerencsétlenek pártjára áll s ezeknek még jellemben vágó aljas cselekményei iránt is sok esetben elnézést tanúsít, mihelyt az illető magát a társaságokban értékesíteni képes. A bátorság, merészség és szemtelenség napjainkban a szerénység és becsületesség felett nagy előnyöket képvisel. Az eredmény ugyan nem tartós; de az emberek napjainkban a jövőre nem igen gondolnak s a legtöbb ember törekvése a pillanatnyi siker elérésében éri el netovábbját.

Napjainkban a kor valódi embere már gyermekkorában okos, számító és mérsékelt, – tizenkét éves korában még olykor foglalkozik költészettel és szerelemmel, de húsz éves korában már csalódott, kiábrándult és életunttá válik, kit később csak száraz anyagi érdekek vonzanak, mert a megszokott kényelmet és élvezeteket, melyek sok pénzbe kerülnek, nélkülözni nem tudja, s ha már azo-

kat megszerezni nem képes, inkább öngyilkosság által válik meg életétől. Az embereket a mai kor gyermeke annyira becsüli, a mennyi hasznát veheti (általán nagyon közeledünk azon anglo-amerikai felfogáshoz, mely szerint az ember értéke font sterling szerint számíttatik) mindenki iránt szemben nyájas és hízelgő, valakinek kellemetlenséget mondani képtelen, ellenben bárki biztos lehet, hogy távoztával a legerősebb megbíráltatásnak leend alávétve. Ha a modern ember legjobb barátja szegény lett, igyekszik vele a találkozást kerülni, levelét pedig válasz nélkül hagyja, ami azonban nem gátolja abban, hogy első véletlen találkozáskor a legkellemesebb arcot vágja és mindenféle támogatást ígérjen. Az ígéret, szótartás a mai kor embere előtt csak addig kötelez, míg megszegése kárral nem jár.

Egyébiránt társadalmi állapotunk a szó szoros értelmében beteg és küzd az átmeneti állapot minden kellemetlenségeivel. Az emberek vagy lázasak, vagy idegesek; a más sietve élvezik, kihasználják, mert nem biztosok a holnap iránt. Sietünk élni, mert érezzük a közelgő válságot: hátha Özönvíz következik utánunk?

Nemcsak az anyagi, de a szellemi eledelből is csak az ingerlő, érdekesítő, soha nem látott és botránys dolgok bírnak a legfőbb varázserővel. Ennek deprimáló hatása a napi sajtón észlelhető a legnagyobb mérvben. A kártya, lutri, börzejáték, mint a könnyű és gyors meggazdagodás eszközei, korunk legkedveltebb és terjedtebb foglalkozásává lettek, édes gyermekük pedig a svindli, szédelgés! E mesterséget űzi ma az emberek nagy része az irodalom, gazdaság, ipar és kereskedelem terén, szóval mindenütt; a szolid munka, az egészen szolid jellem mind ritkábbá, de éppen ezért becsesebbé és értékesebbé válik.

Talleyrand ismert jelszava, hogy a nyelv nem a gondolatok kifejezésére, de eltitkolására való, általánosan elfogadtatott. A régi korban az augurok, ha négy szemközt találkoztak, egymás szemébe nevettek; ma a kor embere nem arra figyel, mint mond embertársa, de arcából igyekszik kitalálni gondolatát, – tudja, érzi, hogy minden szó, cselekmény arra van számítva, hogy az érintkezésből embertársa rovására magának valami előnyt biztosítson, mi által az emberből színész, az életből pedig színpad lesz.

Ha kiváló orvosaink valamelyikének sikerülne oly szert felta-

lálni, melylyel az ember öntudatlan állapotba hozatva, a hozzá intézett kérdésekre egészen nyíltan és őszintén felelni kénytelen, legjobb barátok s hitves társak kellemetlen meglepetésekben részesül-
nének, de hogy e szer a gyakorlati életben az erkölcsiség, becsü-
letesség helyreállítására, bűnös cselekmények meggátlására az ed-
dig ismert vallás- és erkölcsstanoknál nagyobb eredményt volna ké-
pes gyakorolni, annak bővebb bizonyítása felesleges.

Korunk mai alakulása kétségtelenül az izraelitáknak használt
legtöbbet E sok természeti adományokkal felruházott faj az átme-
net korszakát képviselő mai viszonyokat önérdékében a legtöbb
életrevalósággal tudja kihasználni.

Régibb intézményeink korszakában az uralomra jutás legfőbb
tényezői a születés, földbirtok-tulajdon és személyes vitézség valá-
nak. Az elsőt lerontá a felvilágosodott kor szelleme, a másodikat
a nemzetgazdaság tudományos fejlődése, az utóbbit pedig felesle-
gessé, sőt veszélyessé tette a vasipar előhaladásával a fegyverne-
mek (öldöklő szerek) tökéletesedése, – mely körülmények folytán
napjainkban a számítás, takarékoság, ravaszság és bírvágy azon
tényezők, melyek által a legnagyobb vagyon és vele a legfőbb ha-
talom birtokába juthatni.

Hogy mindezen körülmények a társadalom osztályainak leg-
nagyobb részét szegénynyé és elégedetlenné, az élelmes izraelitá-
kat pedig vagyonosokká tették, azt könnyű megérteni. Az eladó-
sodott társadalmi osztályok szerencsétlenéit a folytonosan súlyosodé
helyzet végre a személyes hitel utolsó menedékéhez kergeté; a
nem korlátolt váltóképesség s a váltótörvény újabbkori szabályo-
zása az évtized utolsó felében magyar középosztályunk igen nagy
százalékának a kegyelem-dőfést adta meg. Kiket ügyességük és
szerencsájük rá nem szorított, azokat a rokonok, barátok igyekez-
tek magukkal rántani, úgy hogy az általános váltóláz elkerüléséhez
a legnagyobb szerencse vagy szívtelenség kívántatott.

A minden izében beteg társadalom romjain a doktorok min-
den faja magasra nőtt, kik közül az uzsorás váltó-tulajdonosokkal
szövetkezett szörnnyetegek, a nagy hatalomra és tekintélyre vergő-
gödött ügyvédi karnak egy része, illetőleg söpredéke a királyi vég-
rehajtók kíséretében, mint öldöklő hadjárat után a sebesültek és

elesettek hulláit a farkasok, sakálok és egyéb fenevadak, kegyetlenül marcangolták a szerencsétleneket.

A Caesarok zsarnoksága, a középkor kényurainak jobbágyaikon elkövetett kegyetlenkedései, az ó és újabb kor rabszolgái felett suhogó bambusz-nád a pénz-uralom pokoli mesterségével erőben és intenzivitásban alig versenyezhet.

A tőke uralmából eredő nagy társadalmi probléma így veté fel a szocializmus, internacionalizmus, kommunizmus és nihilizmus világra szóló kérdéseit, melyek nemcsak a fennálló kormányzati, de társadalmi rendet is teljes felforgatással fenyegetik. E kérdések mai nap már el nem fojthatók, se el nem némíthatók: veszélyességük csakis az alapokok kellő időben leendő elhárítása által leendő megszüntethető.

Az 1870-es évek retropektívája elfogulatlan szemmel tekintve kettős tájképet tüntet elénk: ezek egyike, mely hazánk nemzetiségi hegemoniájának megszilárdultát, nagy külügyi veszélyek kikerülését, a kultúra faktorainak megszerzését, egy nagy világváros kiépítését, nemzeti hitelünk visszahódítását és közlekedési hálózatunk ügyeinek nemzeti érdekeinknek megfelelő irányba terelését tünteti fel, – minden magyar keblet öröm és megelégedéssel tölthet el; azonban az a másik szörnyű kép, mely árvizet, fagyot, búzaüszköt s rozsdát, pusztító bogarak és férgek régi és új fajtáit, köztük az uzsorások sáskahadát, állandó inség, nyomor és ebből fejlett társadalmi betegségek kapcsán tárja szemünk elé, melynek háttérben a vészharang bánatos kongó csengését, és az árverést hirdető dobnak rekedt pergését véljük hallani s mely gyászos és kínos zenét a kétségbeesett árvák jajszava, az öngyilkos családfők fegyverduranásának visszhangja irtózatossá teszi a pokoli hangverseny nyé egészít ki, – e másik kép – mondom – borzasztó és kétségbeesítő.

T e e n d ő i n k .

A veszélynek bátran szemébe nézni, a bajok nagyságától és sokaságától vissza nom ijedve, a kebel belső szózata által diktált kötelességet minden körülmények között lelkiismeretesen teljesíteni, ez az egyetlen mód a földi életben, mely megnyugtat és boldogít még azon esetben is, ha célunkat elérni nem sikerült.

A politikai-küzdelmekről távol állok, múltunkra s ezzel kapcsolatban a feltartóztatlan világeseményekre elfogultság nélkül tekinthetek vissza. Magyar természetem egyszerű, de egészséges észjárásával, a történelemből levont következtetésekből, jövő teendőink érdekében szerény nézeteimet előadandom.

Hazánk helyzete súlyos, a nemzet még beteg, számtalan sebből vérzik, a fájdalmak egyes rohamai, melyeket a beteg testrészeinek gyógyításánál (különösen a kevésbé ügyes orvosok kezelése mellett) metszés és égetés okoznak, hangos jajkiáltásokban törnek elő, de a beteg részek eltávolítása után, ha a kimerültség erőt nem vesz a szervezeten, a természet ösereje mielőbb megújít, helyrehoz, a megzavart élet tovább folyik és a kiállott válság után gyakran az előbbinél is virulóbban tenyészik és díszlik.

Magyar hazánk teste több mint háromszáz évig élt kinteljes életet. De ha a szerencsétlenségek és viszontagságok ezen, a világ közepére (csupa ellenségek közé) helyezett csekély számú népet elpusztítani képesek nem voltak oly időben, midőn az országok és népek felett uralkodók és diplomaták rendelkezvén, minden nép adás-vevés tárgyát képezte: akkor napjainkban, midőn a népfenség már tényleg diadalát üli, a még mindig fenálló nehézségek legyőzése, a létező veszélyek elhárítása az eddigiekhez képest valódi gyermekjáték leend.

Kétségbevonhatlan igazság, hogy hazánk az önállóság és függetlenség teljességével nem rendelkezik, sőt (valljuk be az igazat) csekély időközöket leszámítva – ezzel tényleg „már negyedfél szá-

zad óta nem bírt: Az is igaz, hogy az évenként megújuló nagy deficit miatt hazánk pénzügyei nehéz helyzetbe jutottak. Végre eltagadhatlak hogy a fokozott államszükségletből eredő terhek viselése a honpolgárokra feltette súlyos, és hogy többrendbeli körülményeknél fogva az elszegényedés folyton növekszik. Ha azonban a szomszéd államok bármelyikére tekintünk, ott kisebb-nagyobb mérvben hasonló helyzetet találunk.

Nálunk e helyzet sokkal inkább érthető, mint a szomszéd nemzetek bármelyikénél. Mi önrendelkezésünk visszanyerése fejében mintegy 5-6 száz millió forint államterhet voltunk kénytelenek az egyeduralom kormányainak elnyomatásunkra felvett kölcsöneiből elvállalni, és e mellett hazánkat minden tekintetben oly helyzetben vettük át, hogy ha a kiegyezésben részünkre biztosított államiságot veszélyeztetni nem akartuk, ha ismét Ausztria vagy más valamely hatalom tartományává visszasülyedni nem akartunk, néhány száz millió befektetésre okvetlen szükségünk volt

A mi az állampolgárok elszegényedését illeti, azt – igazságon, elfogulatlanul ítélve – legnagyobb részben két körülménynek kell tulajdonítanunk!

1-ször az általános fejlődés és polgárosodással járó új viszonyok által előbbi életmódunk szükségleti, kiadásai legalább is megkétszereződtek;

2-szor bevételeink kiadásainkkal nem növekedtek arányosan, és a bevételek is fejletlen gazdasági viszonyaink és több rendbeli (általunk részben el nem hárítható) okok folytán bizonytalanok.

Tudom, hogy az 1867 óta létezett kormányok és az azokat támogató többségek, helyesebben, az egész hongyülés és nemz t óriási hibákat és mulasztásokat követtek el, melyeknek legnagyobb-részt köszönhető az államháztartási deficit; azt is tudom, hogy az állami terhek (különösen az egyem s adókban) még jobb viszonyok között is elég magasak volnának; – de viszont azt sem tagadhatom, hogy a kormányok, hongyülések és bizonyos mértékben az egész nemzet által elkövetett hibák és mulasztások közvetve az alkotmány helyreállítását megelőző kormányzatok mulasztásainak róhatók fel a legjogosabban.

Végül arról is meg vagyunk győződve (és alaposabb vizsgálat után meggyőződhetik róla bárki), hogy a fentebbi első pont-

ban foglalt körülményekből folyó mai kiadásainkkal az előbbi évtizedek bármelyikében, akkori vagyoni állásunk, bevételeink és adóterhünk mellett, még hamarabb elszegényedtünk volna.

Hogy mi történt volna, ha 1867-ben a kiegyezés létre nem jön, vagy ha annak közgazdasági része három év előtt meg nem ujjíttatik? – erről e helyen elmélkedni nem fogok, mert a konjunktúrák e labirintusába (Ariadne fonalával nem bírván) betévedni nem akarok. Semmi sem könnyebb, mint egy kis fantáziára hajló képzelő tehetség mellett a lehetőségek arany várait, vagy eltemető hullámaikat élénk képzelni. – De miután a képzelet ezen játéka, (a bizonyítás lehetetlensége folytán) gyakorlati értéket nélkülöz, miután a nemzet nagy többsége ezen cselekményeket többször szentesíté, miután végre a megtörténtet meg nem törtéنتté tenni nem áll hatalmunkban; a létező viszonyokkal kell számot vetnünk, és midőn a múltak ábrándjainak, csalódásainak keserű emlékével és tapasztalataival ez új évtizedbe lépünk, kötelességünk a férfiú bátorságával és a hazafi erényeivel felvértezve, a kishitűség és kétségbeesés, valamint a túlbizakodásból eredő vakmerőség által nem zavartatva, erélylyel, eszélylyel, kitartással és lankadatlan buzgalommal hazánk újjá teremtésének nehéz munkáján tovább fáradni.

Az 1867-i kiegyezésnek legfőbb célja volt veszélyben forgó nemzeti egyéniségünk megmentése és hazánknak a polgárosodott államok közé beigtatása. Hogy ezen két legfőbb célunkat (habár túlságos áldozattal) elértük, azt elvitatni em lehet; a mennyiben pedig győzelmünk nem teljes és túldrága, azt biz tisztán önmagunknak köszönhetjük. A fentebbiek valóságáról (ellenzéki honfitársaink bármit írjanak és mondjanak) az egész mivel világra, különösen az ennek megbíralására legilletékesebb pénzvila teszt kézzelfogható tanúbizonyiságot. Állam-épületünk befejezéséhez sok és nagy munka váraozik, ez kétségtelen; az is tagadhatatlan, hogy magyar államiságunk léteie, fenmaradása sincs minden veszélyek ellen teljesen biztosítva. E veszély azonban ma. midőn nemzetünk a kultúra minden faktoraival rendelkezik és a nemzetiségi hegemónia annyira terjedt, hogy Magyarországon más, mint magyar nyelvű kormányzat képtelenség, – az előbbeniekhez képest sokkal csekélyebb; ezt minden igazságos embernek be kell ismernie.

Ha az elkövetett hibák és mulasztások okait figyelmesen meg-

vizsgáljuk, azt találjuk, hogy ezek sok részt országos pártjaink szervezetében és a pártok egymás elleni harczának túlszenvedélyességében leledzenek.

Nagy szerencsétlenségnek tartom, hogy alkotmányos életünk J4-ik évében a pártcsoporthozulások alapját még mindig nem hazánk belügyeinek reformkérdései képezik, és hogy ennek folytán 1867 óta minden országos párt a legeltérőbb nézetű egyének szövetkezetéből alakult, melynek ezen oknál fogva legtöbb ereje csakis negatív irányban fejthető ki. Nem kisebb szerencsétlenségnek tartom a személyesség terére vitt szenvedélyességét. Ezen szenvedélyesség a szélső radikális pártok egyéneinél és sajtójánál nem oly veszélyes, mint az oly pártoknál, melyek között az elvi és nézeteltérés nem az alkotmány alapelveit, de csakis egyes belügyi reformkérdés”ket vagy épen személyes kérdéseket illet.

Midőn mai mérsékelt ellenzékünk szenvedélyes zszurnalisztáinak vezetése alatt e térre lépett, – rögtön látható volt, hogy a harcznak ily neme egyik félnek megsemmisülését eredményezi.

Hogy államépületünk befejezésének nehéz munkájánál az eddigi iránytalanságot kerülni kötelességünk, annak bővebb indoklása felesleges. De mindenekelőtt legyünk az irány és végezel iránt tisztában magunkkal, aztán pedig a teendők egymásutánjára nézve jussunk helyes megállapodásra.

Államháztartásunkban az egyensúly helyreállítására törekedni, – politikai és pénzügyi közigazgatásunkat a nemzeti geniusnak megfelelőleg egyszerűsítve javítani, – törvénykezésünket és közoktatásunkat más mívelt államok hason intézményeinek színvonalára emelni, – közlekedési eszközeinket egységes szervezetben, politikai és nemzetgazdászati érdekeinknek megfelelőleg berendezni és kiegészíteni. – honvédelmi intézményünket fejleszteni és önálló hadműködésre is képesíteni, – az elemi csapások elhárítására rákonczátlankodó és kárttevő vizeinket szabályozni s azokat a kultúra emelésére hasznosítani. – végre az okszerű gazdaszat meghonosítására és átalánosítására, iparunk és kereskedelmünk fejlesztésére minden lehető helyes intézkedést foganatosítani: mind oly dolgok, melyek hazánk felvirágzásának és államiségünk biztosításának egyedüli feltételét képezik. Van azonban még mindezeknél

fontosabb és sürgősebb teendők: a magyar középosztály sajnosán tapasztalt elszegényedésének bármi áron megakadályozása!

Sürgősnek és halaszthatatlannak tartom e tekintetben a helyes intézkedést nemcsak az illető egyének érdekének szempontjából; szerintem e nélkül összes alkotásunkat állandó veszély fenyegeti. Feltéve a legszerencsésb esélyt, hogy a nemzetiségünk és államiságunk leghűbb és legmegbízhatóbb tényezőit képező középosztály vagyontalanná válandó része nyugodtan fogja tűrni, ha örökébe a pénzemberei lépnek, – még ezen esetben is a magas című proletariátus ez árja hazánkat a bürokrácia szabadságot és lelket öltő birodalmává süllyeszti, s ez úton nemzetlétünk elpusztulása csak rövid idő kérdése lehet.

A középosztály jóléte és vagyonosodása nálunk a legnagyobb mérvben összefügg a földbirtok, illetőleg a mezei gazdaság felvirulásával. Kik azt hiszik, hogy az ipar mesterséges előállításával a mezei gazdaságot is lábra állíthatjuk, cirkulus viciózusban evedznek. Az én meggyőződésem szerint a mezei gazdaság felvirulása nálunk az ipar meghonosodásának és kifejlésének is előfeltétele.

Hazánk legnagyobb kincsét még ez idő szerint is a földbirtok képezi, és én azt hiszem, hogy a birtoklási viszonyoknak (az agrárius kérdésnek) helyes megoldásától függ magyar hazánk jövője. Ha a birtoklási viszonyok a demokratikus haladással nálunk is azon irányban fejlődnének, mint a művelt világ más nemzeteiben, – akkor nemzetünk a kultúra áldásaival ennek minden baját és veszedelmét örökléné. Az igen nagy és igen apró birtokosok mellett a bürokrácia, proletariátus, kommunizmus és nihilizmus terhei szintén nyakunkba szakadnak. Pedig ez ma még hatalmunkban áll elkerülni. A középbirtokos osztályt, mint külön kasztot, előbbeni hatalma mindenható befolyásával visszaállítani sem nem lehetséges, sem nem kívánatos. Hogy egy osztály mulatság lakmározás mellett, munka nélkül, pipaszóval éljen és élvezze nemcsak a szabadságot, de a szabadosságot is, – azt egy művelt államban megtűrni lehetetlen; de hogy a magyar középbirtok el ne pusztuljon, – hogy a középbirtokos osztály államunkban tényező maradjon, – az – mint többször kifejttem – nemzetiségünk és szabadságunk megőrzésének elkerülhetlen *conditio sine qua non*-ja.

A jelenlegi középbirtokos-osztály nagyrészének egyedüli meg-

mentő eszköze az, hogy a földbirtoknak mielőbb ára és kelendő-sége legyen. Csakis így menthetik meg az eladósodott tulajdono-sok birtokaik vagy azok árának egy részét.

A közép-birtokot nem fogyasztani, de szaporítani kell.

A volt úrbéres-osztály gyermekei és unokái egy részének, mely tanul és míveli magát, a közép birtokos-osztályba kell emel-kedni; a városban lakó kereskedő, iparos, tisztviselő, kir. hivatal-nok, szóval állam-intézményeink valamennyi kezelője – ha igye-kező – kell, hogy földbirtok-tulajdonhoz juthasson, – hogy sza-badság-idejét, fürdő-saisonját legyen hol tölteni, – hogy előrege-dés, elbetegesedés esetén legyen hová fejét hajtani, – hogy az ország értelmisége ne tekintse e földet csak ideiglenes hazájának, melyet csak addig szolgál és lakik, míg azt előnyösebbel felcse-rélni képes.

A fentebbi cél elérésére földbirtokunknak mozgósított álla-potban tartása kívánatos – eldarabolása és elpusztítása pedig le-hetőleg megakadályozandó. A földbirtok felszerelvényét a birtok-tól elválaszthatatlanná tennem, és váltótartozást ingatlanon végre-hajtani nem engednék.

Azt hiszem, a fentebb elmondottak megérdemlik, hogy ko-moly figyelemre méltassanak. A közép-birtokos, ki tisztán földje mivelésével foglalkozik, megszorodott élet-szükségleteit birtoká-nak jövedelméből nem fedezheti, – kell tehát, hogy mindaddig, míg családot nevel és tart, jövedelmét egyéb keresménynyel is sza-porítsa. Kisebb birtokok az állandóan helyben nem lakó birtoko-sok által egy parasztgazda vezetésével is helyesen kezelhetők, a nagyobbak pedig, mint bérletek, ismét sok család életkeresményeit képezhetik mindaddig, míg a birtokos akár mint rentier, akár mint invalidus haza kerül.

Nem akarom bővebbéi ecsetelni ez intézkedés sikerültének horderejét. Befejezésül csak annyit kívánok megjegyezni, hogy ezen feladat helyes és szerencsés megoldása hazánkat a kultur államok közt, ha nem is leghatalmasabbá, de mindenesetre legszerencsésebbé és boldogabbá tenné, hol egymással szemben álló, betölthetlen ür-rel elválasztott osztályok és a vagyon-elosztásból eredő, engesztel-hetlen gyűlöletet támasztó kérdések nem léteznének

Végre a birtokos-osztály lábraállítására ügyében, az elszegénye-

des tovább terjedésének megakadályozására nézve megjegyezni kívánom, hogy addig, míg hazánk tőke-szegénységben szenvedett, a birtokos-osztály érdekében bármely intézkedés nem nagy eredményt mutatott volna fel, míg most – a takarékpénztári betétek igazolása szerint – tőke-szegénységünk megszűnt, s így ma már a föld-birtok értékének emelése, kelendőségének megalapítása nem nagy nehézséget képezd Mentsük fel a földbirtokot a reá indokolatlanul rakott terhektől és szekatúráktól, – szüntessük meg a hitel megszerzése végett kénytelenségből elfogadott és eddig túrt azon erkölcstelen rendelkezést, mely a semmit nem tevő életmódot biztosító pénz- és ingó vagyombirtoklásra nagyobb kamatot és kevesebb államtehert biztosít. A pénz-özön ekkor azonnal az ingatlanok megszerzése felé fog irányulni s ez intézkedés az államnak nemcsak közvetve, de közvetlenül is (ingatlanainak elárúsítása mellett) tekintélyes összeget biztosítana.

Mihelyt a politikai és különösen a pénzügyi közigazgatás hiányait szabályozni, a visszaéléseket megnehezíteni, a perzekúciót megszüntetni és a közterhek legsúlyosabb részének viselésétől a birtokos osztályt felszabadítani sikerülend. – hazánk jövőjét és felvirágzását biztosítottak tekinthetjük.

A honpolgárok mai nehéz viszonyaiból eredő elégedetlenség, mely a pártérdekeket szolgáló sajtó által nagy mérvben fokoztatik, – elfogultságot és elkeseredést idézván elő, a legkülönbéféle eszközök alkalmazását hozza javaslatba bajaink orvoslására. Azok, kik a küzdelemben bele fáradva régi állapotaink után vissza sóvárognak, elfelejtik, hogy Európa közepén lakunk, és hogy a villany és gőz hatalma ellen elegendő védelmet már a chinai falak se szolgáltatnak. Az antiszemiták programjának legnagyobb gyarlósága abban rejlik, hogy legalább is egy századdal elkésve született.

A radikális eszközöket ajánló orsz. függetlenségi párt legtöbb követővel rendelkezik és ezen – ha magát a párt címét figyelembe vesszük – legkevésbé s m csodálkozhatunk. Őszintén bevallom, hogy engem egész életemen át ez eszme lelkesített, – és ha a sors ez eszme győzelmét megérem nem engedné, élttem utolsó percében is annak reményével óhajtanék a sírba szállni: mert én Klapka tábornok derék hazánkfíának legközelebb e részben nyilvánított véleményével, a mai nemzetközi viszonyok között

bár teljesen egyetértek, de ezen viszonyokat örökké tartóknak el nem ismerem, sőt tartósságukban is kételkedem. Épen ezért azon politikai párthoz szegődöm, – mely hazám függetlenségének hangoztatása helyett annak megszerzésére és (a mi fő) megtartására feltétlenül és elkerülhetlenül megkívántató eszköznek, a szellemi és anyagi tőke beszerzésének nehéz feladatát tűzte zászlójára.

Az 1867-iki kiegyezés által alkotott közjogi viszony államiségünk fennmaradását a jelen körülmények között nem veszélyezteti, sőt a jelen nemzetközi viszonyok között nemzetünknek aránylag legelőnyesebb szövetséget biztosít, és ezen kiegyezésnek idő előtti erőtetett bolygatása, az austriai állapotokat figyelembe véve. nem áll érdekünkben;

továbbá hazánk és nemzetiségünk fennmaradására és biztosítására (az elkövetett hibák és mulasztások dacára) alkotmányosságunk helyreállítása óta, különösen az utóbbi mostoha évek alatt óriási előhaladást tettünk. Az elfogultságot és fanatizmust eredményező szenvedélyesség a szemmel látható dolgok eltagadására is képes: de ha egyéni fájdalmaink félretételével szenvedélytelen nyugodt tekintettel szemlélünk és mérlegelünk, akkor nemzeti hegemóniánk terjedését, országos hitel és közlekedési ügyeinkben a legutóbbi évek során tett előhaladást, a nemzetiségi kérdés veszélyességének csökkenését, a kultúra eszközeinek, városainknak s különösen a fővárosnak magyarosodását és terjedését el kell ismernünk. Engesztelhetni! ellenségeinknek tajtékzó dühe szintén a mellett szól, hogy állapotaink a múlthoz képest nagyot javultak s az igaz honfikebelnek feltétlen e fölött örömet és megelégedést nem érezni.

Társadalmi bajaink és szegényedésünk csupán oly dolgok, melyek világ-események által előidézettek, mint az ég felé nyúló növénynek oldal-hajtásai, szürkeszerűleg jelentkeznek. Ily fattyúhajtások olykor túlgazdagon nőnek s a törzs szabad növést megakadályozzák, sőt néha kiveszését is eredményezik; – azonban ez nagyon ritkán szokott megtörténni, s a legtöbb esetben épen úgy, mint az emberi szervezetben előforduló betegségek, rövid vagy hosszú ideig tartó sínylés után a természet által gyógyítás nélkül helyreállíthatnak.

A népek művelődésének története elfogulatlan, tudományos

megvilágításban, a világtörténet eseményeit egészen új színben tünteti elénk; s míg egyrészt arról győződünk meg, hogy az emberiség történetének nevezetesebb epizódjai járványszerűleg jelentkeznek és a cselekmények a nagy tömegek által ösztönyszerűleg hajthatnak végre, másrészt az emberiség soraiból kimagasló egyes alakok öntudatos cselekményük által az eseményekre befolyást gyakorolni képesek.) Korunk felvilágodottsága, a természettudományok fejlődése és az ismereteknek tágabb körben való terjedése úgy egyeseknek, mint a népeknek mindinkább tágabb rendelkezési hatáskört biztosít, s ezen körülmény társadalmi bajainknak orvoslására szükséges eszközöknek rövid időn való feltalását kilátásba helyezi. Egyébiránt a társadalmi betegségek orvoslására közvetve befolyhat a kormány és törvényhozás, – bár azokat kiirtani csak maga a társadalom képes, még pedig ugyanazon utón, melyen napjainkban minden nagyobb szerű vállalat létesül: ez a társulás. Örömmel szemlélhetjük, hogy e tekintetben a kezdeményezés mindefelől észlelhető nálunk is.

Az államokat és egyeseket terhelő adósságok súlya felett a nemzetgazdasági tudományok mai előhaladott állapotában nincs okunk kétségbe esni, a mennyiben már az értékelkedés és kamatlábesés egymagában oly lényeges változást idézhet elő, hogy ugyanazon vagyoni állomány mellett egy napról a másikra koldusokból gazdagokká válhatunk. De ennek is van káros oldala, mert az értékek gyors ingadozása és az erre alapított börze-játék a szédelgés nagy betegségének általánosítására a legnagyobb befolyást képes gyakorolni; a termények és értékek minden nemének ezen játékba bevonása pedig a gazdaszat, ipar és kereskedelem szoliditására ónsúlylyal nehezedik. A bajt végtelenül fokozza az egyesek érdekének szempontjából mesterségesen előidézett értékingadozás; de hogy ezen az emberiség mentől előbb segíteni fog, abban nem kételkedem.

A világesemények menetrendét feltartóztatni még a legnagyobb erővel rendelkező népek sem áll hatalmában; kisebb számú nép vagy nemzet fennmaradásának pedig legfőbb feltétele, hogy az emberiséget átható nagyobb eszméknek útjába ne álljon, mert ez esetben a föld színéről könnyen elsepertetik.

Ma gyár nemzetünk évezreden keresztül fennállott, mert vi-

hígra szóló hivatását betölteni képes volt; a közel múltban léteie és fennállása a legerősebb megpróbáltatásoknak volt kitéve, azonban az életrevaló nemzet, felismerve korunk egészen megváltozott viszonyait és követelményeit, valamint elmaradásait a polgárosodásban, a szerencsétlen viszonyok dacára rövid néhány óv alatt a legnagyobb erőmegfeszítéssel helyre hozni képes volt, épen úgy felismerve jövő hivatását, annak betöltésével lételét és fennmaradását jövőre is biztosítandja.

A világ népeinek nagy része túlélte kiskorúságát, a régi államforma és az egyeduradalom majdnem mindenütt tarthatatlanná vált. Azonban a világ legpolgárosodottabb államaiban, a legnagyobb mérvű függetlenség és polgári szabadság élvezete mellett a társadalmi demokratikus haladás és nemzetgazdászati fejlődés oly állapotokat hoznak elő, hogy a polgárok egy részét az önfentartási ösztön, a legelkeseredettebb eszközökhöz nyúlni kényszeríti, és a társulásnak felismert nagy erejét felhasználva, a létező bajok orvoslását a polgárosodás vívmányainak feláldozásával, megsemmisítésével is képesek megkísérteni.

Ily szerencsétlen állapotok megelőzése és kikerülése végett, a személy- és vagyón-biztonsággal, renddel párosult szabadságnak, valamint a honpolgárok minden rétegének megélhetését, előmenetelét biztosító, jogos igényeiket kielégítő, egyéni sajátságok és gyarlóságok iránt türelemmel viseltető önkormányzatnak a gyakorlati életben alkalmazást adni felvilágosodott, értelmes és türelmes fajunk van e világrészen hivatva.

Hiszem és reményiem, hogy nemzetünk e nemes hivatását betöltendi, és ez által magának a szomszéd népek barátságát és rokonszenvét biztosítandja.

Vége.